इति ब्रह्मा पुरा प्राह वेदीघार्थविनिश्चयम्।
तच्चावमन्य भवता परीहासोऽप्यभाष्यत॥"
इति कालिकापुराणे ४४ अध्यायः॥

हीनाङ्गी, स्त्री, (हीनं क्षुद्रत्वात् अधमं अङ्गं यस्याः। ङीष्।) क्षुद्रपिपीलिका। इति हेमचन्द्रः॥

हीन्तालः, पुं, हिन्तालवृक्षः। इत्यमरटीका॥

हीरं, क्ली, (हरति मार्द्दवमिति। हृ+अच्। पृषोदरादित्वात् साधुः। यद्वा, ह्री विस्मयं रातीति। रा+कः।) वज्रम्। इति राजनिर्घण्टः॥ (यथा, रसेन्द्रसारसंग्रहे।
"हीरं सुवर्णं सूतश्च तार-
मेषां समं तीक्ष्णरजश्चतुर्णाम्॥")

हीरः, पुं, (हरति सर्व्वं प्रलये इति। हृ+अच्। पृषोदरादित्वात् ईत्वम्।) शिवः। वज्रम्। इति मेदिनी॥ सर्पः। इति हेमचन्द्रः॥ हारः। इति जटाधरः॥ सिंहः। इति केचित्॥ श्रीहर्षपिता। यथा,—
"श्रीहर्षं कविराजराजिमुकुटालङ्कारहीरः सुतं
श्रीहीरः सुषुवे जितेन्द्रियचयं मामल्लदेवी च
यम्।
हेतीयीकतया मितोऽयमगमत् तस्य प्रबन्धे महा-
काव्ये चारुणि नैषधीयचरिते सर्गो निसर्गो-
ज्ज्वलः॥"
इति नैषधे २ सर्गः॥

हीरकः, पुं, (हीर एव। स्वार्थे कन्।) रत्नविशेषः। अयं श्वेतवर्णः बहुमूल्यः शुक्रदेवताकश्च। तत्पर्य्यायः। वज्रः २ हीरः ३ दधीच्यस्थि ४ वज्रकम् ५। इति शब्दरत्नावली॥ सूचीमुखम् ६ वरारकम् ७ रत्नमुख्यम् ८ वज्रपर्य्यायनामच। विराटदेशजहीरकपर्य्यायः॥ विराटजः १० राजपट्टः ११ राजावर्त्तः १२। इति हेमचन्द्रः॥ अस्य गुणाः। सारकत्वम्। शीतत्वम्। कषायत्वम्। स्वादुत्वम्। वान्तिकारित्वम्। चक्षुर्हितकारित्वम्। धारणे पापालक्ष्मीनाशित्वञ्च। इति राजवल्लभः॥ अन्यत् वज्रशब्दे द्रष्टव्यम्॥ (यथास्य पर्य्यायादि।
"हीरकः पुंसि वज्रोऽस्त्री चन्द्रो मणिवरश्च सः।
स तु श्वेतः स्मृतो विप्रो लोहितः क्षत्रियः
स्मृतः॥
पीतो वैश्योऽसितः शूद्रश्चतुर्वर्णात्मकश्च सः॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे॥)

हीरा, स्त्री, लक्ष्मीः। तैलाम्बुकः इति मेदिनी॥ पिपीलिका। इति हेमचन्द्रः॥ काश्मरी। इति राजनिर्घण्टः॥ (पर्य्यायो यथा,—
"गम्भारी भद्रपर्णी च श्रीपर्णी मधुपर्णिका।
काश्मीरी काश्मरी हीरा कश्मर्य्यः पीत-
रोहिणी।
कृष्णवृन्ता मधुरसा महाकुसुमिकापि च॥"
इति भावप्रकाशस्य पूर्व्वखण्डे प्रथमे भागे॥)

हीराङ्गः, पुं, (हीरस्येव कठिनं अङ्गं यस्य।) इन्द्रस्य वज्रम्। इति शब्दमाला॥

हीलं, क्ली, (ह्री विस्मयं लातीति। ला+कः।) रेतः। इति केचित्॥

हीलुकं, क्ली, गौड़ीमद्यम्। इति शब्दचन्द्रिका॥

हीहो, व्य, विस्मयः। हास्यम्। इति मेदिनी॥

हु, लि होमे। अदने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (जु०-पर०सक०-अनिट्।) होमो देवतासम्प्रदानकवह्न्यधिकरणकवस्तुत्यागः। लि, जुहोति घृतमग्नौ क्षणाय होता। प्रक्षेपेऽप्ययम्।
"चिराय सन्तर्प्य समिद्भिरग्निं
यो मन्त्रपूतां तनुमप्यहीषीत्।"
इति रघुः।
"जटाधरः सन् जुहुधीह पावकम्।"
इति किराते प्रीणनार्थोऽपि। इति दुर्गादासः॥

हुंकृतं क्ली, (हुं इत्यव्यक्तशब्दस्य कृतं करणम्।) हुङ्कारः। इति धरणिः॥ (यथा, भागवते। ४। १४। ३४।
निजघ्नुर्हुंकृतैर्वेणं हतमच्युतनिन्दया॥")
वन्यवराहशब्दः। इति केचित्॥ हुँ इति मन्त्रोच्चरिते, त्रि॥ (हुँ इत्यनेन तिरस्कृतः। यथा, महाभारते। १२। ११८। १।
"स श्वा प्रकृतिमापन्नः परं दैन्यमुपागतः।
ऋषिणा हुंकृतः पापस्तपोवनबहिस्कृतः॥"
हुङ्कृतमस्यास्तीति। अच्। हुङ्कारविशिष्टः। यथा बृहत्संहितायां। ४८। ११।
"अचिरप्रसूतहुङ्कृतवल्गितवत्सोत्सवे गोष्ठे॥")

हुड, इ ङ संहे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) इ, हुण्डते। ङ, हुण्डते धनं लोकः। राशीकरोतीत्यर्थः। इति दुर्गादासः॥

हुड, ऋ ङ गतौ। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) ऋ, अजुहोड़त्। ङ, होड़ते। इति दुर्गादासः॥

हुड, शि मग्ने। संहे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (तुदा०-पर०-मग्ने अक०-संहे सक०-सेट्।) शि, हुड़ति अहुड़ीत् जुहोड़। मग्नमिह मज्जनम्। इति दुर्गादासः॥

हुड़ः, पुं, (हुड़तीति। हुड़+कः।) मेषः। इति हेमचन्द्रः राजनिर्घण्टश्च॥ चौरादिनिवारणार्थभूमिनिहितलौहमयतीक्ष्णशङ्कुविशेषः॥ तस्य नामान्तरं गुड़ः। पाँजिकाटा इति भाषा। लगुड़ः। इति महाभारतम्॥ सैन्याश्रयस्थानम्। बुरुज् इति भाषा। रथोपरि विण्मूत्रत्यागशृङ्गम्। यथा,—
"पुरौ समन्ताद्विहिता सपताका सतोरणा।
सचक्रा सहुड़ा चैव सयन्त्रखनका तथा॥"
इति महाभारते वनपर्व्वणि सौभवधे १५ अध्यायः॥ पताका ध्वजाञ्चलः। तोरणानि बहिर्द्वाराणि। चक्राणि योधगणाः। हुड़ाः सदाश्रयस्थानानि। भाषायां बुरुजसंज्ञानि। अन्ये तु विण्मूत्रोत्सर्ज्जनशृङ्गाणि हुड़ा इत्याहुः। उदाहरन्ति च।
"कल्पान्ते हुड़शृङ्गाणि रथस्योपरि सूरिभिः।
विण्मूत्रस्यर्शशृङ्गार्थकरादिस्यर्श उच्यते॥"
इति॥

यन्त्राणि आग्नेयौषधबलेन क्षिप्तिपिण्डोत्क्षेपणानि। महान्ति कामानसंज्ञानि क्षुद्राणि सौसगुलिकोत्क्षेपणानि बन्दुकसंज्ञानि। खनकाः सुरङ्गद्वारा गुप्तमार्गकर्त्तारः। इति तट्टीकायां नीलकण्ठः॥

हुडुकः, पुं, (हुडुक् इति शब्देन कायति शब्दायते इति। कै+कः।) वाद्यभेदः। दात्यूहपक्षी। मदमत्तः। इति मेदिनी॥ दण्डकः। हुड्का इति भाषा। इति शब्दरत्नावली॥ तत्र हड्डक इति च पाठः॥

हुड़त्, क्ली, क्षपशब्दः। इति काशीखण्डमिति केचित्॥

हुडुम्बः पुं, भ्रष्टचिपिटः। हुड़म् इति भाषा। इति शब्दमाला॥

हुण्डः, पुं, व्याघ्रः। ग्राम्यशूकरः। मूर्खः। राक्षसः। इति केचित्॥

हुतं, त्रि, (हु+क्तः।) अग्नौ प्रक्षिप्तं घृतादि। तत्पर्य्यायः। वषट्कृतम् २। इत्यमरः॥ (यथा, गीतायाम्। ९। १६।
"अहमग्निरहं हुतम्॥"
तर्पितम्। यथा, रघुः। २। ७१।
"प्रदक्षिणीकृत्य हुतं हुताश-
मनन्तरं भर्त्तुररुन्धतीञ्च॥")
होमे, क्ली॥

हुतभुक्, [ज्] पुं, (हुतं भुङ्क्ते इति। भुज्+क्विप्।) अग्निः। (यथा, भागवते। ३।१६।८।
"नाहं तथाद्मि यजमानहविर्वितानै
र्यथा हुतहुतभुगिव मद्मुखेन॥")
चित्रकवृक्षः। इत्यमरः। १। १। ५८॥ (यथा, सुश्रुते। ६। ५३।
"पाठाविड्व्योषविडङ्गसिन्धु-
विकण्टकाम्लाहुतभुग्बलाभिः॥"
महादेवः। इति महाभारतम्। १३। १७। ८१॥ विष्णुः। इति च तत्रैव।१३।१४९।१०८॥)

हुतभुक्प्रिया, स्त्री, (हुतभुजो वह्नेः प्रिया।) अग्निभार्य्या। स्वाहा इत्यमरः। २। ७। २१॥

हुतवहः, पुं, (वहतीति। वह+अच्। हुतस्य वहः।) अग्निः। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, महाभारते। १। २२४। ५८।
"एतच्छ्रुत्वा हुतवहात् भगवान् सर्व्वलोककृत्।
हव्यवाहमिदं वाक्यमुवाच प्रहसन्निव॥")

हुताशः, पुं, (हुतं अश्नाति इति। अश+अण्।) अग्निः। इति शब्दरत्नावली॥ (यथा, भागवते। १। १२। २१।
"धन्विनामग्रणीरेषः तुल्यश्चार्ज्जुनयोर्द्वयोः।
हुताशः इव दुर्द्धर्षः समुद्र इव दुस्तरः॥")
भयम्। इति व्यवहारसिद्धम्॥ (मुनिविशेषः। स चायुर्व्वेदसंहिताकारः। अग्निवेशमुनिः। तद्यथा,—